

Przestrzeń dla autonomii w relacji wsparcia – perspektywa studentów pedagogiki specjalnej

Space for autonomy in the relation of support – the perspective of students
of special pedagogy

Abstract

The article consists of three parts. First, I present a theoretical reflection on the support and autonomy of people with disabilities. Support donor, in this paper, is a special educator, who spends every day dealing with education and rehabilitation of people with disabilities. People with disabilities are identified as the support recipients. The empirical part contains an analysis of the results of research carried out among students of special pedagogy. Their task was to characterize the donor and recipient of support. From the answers I have been provided with, I have specified those features that could potentially favor or threaten the recipient's autonomy. The last part is a summary of the analysis.

Key words: disability, social support, autonomy

Wprowadzenie

Wspieranie jest działaniem zakładającym polepszenie aktualnego stanu, w którym znajduje się osoba wspierana. Stale potrzebujemy różnego rodzaju wsparcia, choć na poszczególnych etapach życia zmieniać się będzie jego natężenie, charakter, a także rola w jakiej funkcjonuje człowiek. Doświadcza on sytuacji wsparcia jako dawca, ale też i biorca – oferuje pomoc, ale i sam jej potrzebuje.

Wsparcie społeczne, jako zjawisko wielowymiarowe, można ujmować w sposób strukturalny lub funkcjonalny. W pierwszym ujęciu wsparcie jest definiowane jako „obiektywnie istniejące i dostępne sieci społeczne, które (...) pełnią funkcję pomocną wobec osób znajdujących się w trudnej sytuacji” (Kaczan, Smoczyńska, Bąbiak 2008, s. 87). Sieć wsparcia tworzona jest na podstawie istniejących więzi i poczucia przynależności. Stanisław Kawula

(2009, s. 128–129) wymienia cztery dynamiczne układy podmiotowe wsparcia: człowiek-człowiek, człowiek-grupa, człowiek-instytucja, człowiek-szersze układy. W każdym z wymienionych układów dochodzi do określonych działań, zachowań strony wspierającej względem strony wspieranej. W opracowaniu skoncentruję się na drugim – funkcjonalnym ujęciu wsparcia, definiowanym jako „rodzaj interakcji społecznej, która zostaje podjęta przez jednego lub obu uczestników w sytuacji problemowej, trudnej, stresowej lub krytycznej” (Sęk, Cieślak 2004, s. 18). Interakcja – w tym wypadku mająca na celu wspieranie – to „wzajemne oddziaływanie na siebie dwu lub więcej osób, z których każda ma świadomość podmiotowości innych osób i podmiotowości własnej” (Okoń, za: Winiarski 2017, s. 19).

Udzielanie wsparcia ma na celu mobilizowanie sił, potencjału i zasobów, tak aby osoba wspierana mogła sama sobie radzić z problemami (Kawczyńska-Butrym, za: Olszewski, Parys 2017, s. 171). Wyróżnić można następujące cele szczegółowe podejmowanych oddziaływań wspierających:

- „zapobiegania aktualizacji, niedopuszczania do wystąpienia sytuacji trudnej, problemowej, stresogennej, poprzez wzmacnianie potencjalnego podmiotu sytuacji trudnej, poprawienie jego sytuacji życiowej oraz oddziaływanie na kontekst środowiskowy jego życia i funkcjonowania,
- przewyciężanie już zaistniałej sytuacji trudnej poprzez redukcję jej niekorzystnych elementów na drodze świadczeń bezpośrednich i pośrednich ukierunkowanych na jej podmiot oraz kontekst środowiskowy życia,
- polepszenia samopoczucia i dobrostanu życiowego jednostki lub grupy (np. rodziny), najczęściej poprzez podniesienie poziomu warunków życia i funkcjonowania w różnych jego dziedzinach” (Winiarski 2017, s. 29–30).

Prawidłowo postrzegana relacja wsparcia opiera się na obustronnej dobrowolności, a jej istotnym założeniem jest brak występowania znaczącej asymetryczności między wspierającym i wspieranym. Charakterystyczny jest również atrybut wzajemności, dający znać o sobie „w dwukierunkowości oddziaływań, różnych świadczeń oraz zamienności i nakładaniu się ról dawcy i biorcy; prowadzi to do większego zbliżenia się społeczno-emocjonalnego podmiotów relacji niż w przypadku innych relacji międzyludzkich” (Winiarski 2017, s. 29). Obie strony – tak dawca, jak i biorca – tworzą przestrzeń do wymiany treści, do zaistnienia interakcji, której celem jest udzielenie i uzyskanie adekwatnej pomocy. Jak zaznacza Wincenty Okoń (za: Winiarski 2017, s. 18–19), interakcja wspierająca „dokonuje się nie tylko pod wpływem własnych celów i potrzeb działającego (tutaj: wspierającego, przyp. autora), lecz

także tych wymagań, jakie inni partnerzy sobie wobec własnego działania stawiają”. Równowaga, symetryczność w relacji wsparcia dotyczy wymagań i potrzeb w układzie biorca-dawca.

Charakterystyczną cechą wspierania jest fakt, że dawca wsparcia nie jest odpowiedzialny za osobę wspieraną. Pozostawia odbiorcy wsparcia autonomię m.in. w podejmowaniu decyzji o sposobach przyjęcia i korzystania z otrzymanej pomocy. „Osoby, które mają poczucie zagrożenia własnej autonomii, oceniają otoczenie jako „pomocne”, ale też ubezwłasnowolniające” (Cieślak, Sęk 2004, s. 24). Prowadzi to do unikania wsparcia, co zagraża funkcjonowaniu w środowisku społecznym oraz osobistemu rozwojowi, nie tylko osoby wymagającej pomocy, ale również jej najbliższego otoczenia.

Osoba niepełnosprawna w sytuacji wsparcia

W gronie osób powszechnie zaliczanych do odbiorców różnych form wsparcia znajdują się osoby niepełnosprawne oraz ich rodziny. Wspieranie tej społeczności „polega na stosowaniu takich form pomocy, aby przez wykorzystanie istniejących i zachowanych sprawności wskazać najbardziej optymalną możliwość samodzielnego, aktywnego i twórczego życia” (Kawczyńska-Butrym, za: Olszewski, Parys 2017, s. 171). Pojawiają się pytania o to, kto i w jaki sposób powinien wspierać, by działania te faktycznie usamodzielniały, a nie uzależniały osoby niepełnosprawne.

Myśląc o tych, którzy wspierają osoby z niepełnosprawnością, wymienia się przede wszystkim rodzinę, bliskich oraz instytucje. Wspieranie można podzielić na działania profesjonalne i nieprofesjonalne. W kręgu profesjonalistów związanych z instytucjami pojawiają się pedagodzy specjaliści. Zdaniem Czesława Kosakowskiego (za: Krause 2004) stoją przed nimi zadania, w których widocznym elementem staje się wsparcie. „nie koncentruje się ono wyłącznie na bezpośredniej, najczęściej instytucjonalnej i instrumentalnej pomocy, lecz powinno zmierzać do mobilizacji możliwości środowiska i jednostki wspieranej, kreowania jej podmiotowości i inicjowania autorewalidacji” (za: Krause 2004, s. 50). Towarzystwo w rozwoju staje się „dyskretną formą oddziaływania z jednoczesną akceptacją sposobu istnienia osoby niepełnosprawnej, z poszanowaniem jej autonomii” (Loebl 2005, s. 396).

W pedagogice specjalnej autonomia postrzegana jest jako:

- samodzielność, niezależność od kogoś lub czegoś (Dykcik),
- samostanowienie w granicach normy (Obuchowska),

- dokonywanie wyboru z uwzględnieniem własnych i cudzych potrzeb (Pileccy),
- samodzielność wyboru czynności, zadań i sposobu ich realizacji (Obuchowski, za: Tylewska-Nowak 2005, s. 20).

Ponadto bywa także uznawana za jeden z czynników, które składają się na dobre życie (Trzebińska 2008, s. 53). Umiejętność podejmowania decyzji, niezależność od osób, nieuleganie wpływom, wybór tego kim i jaki chce być – to zdolności tkwiące w każdym człowieku, także niepełnosprawnym. Do odpowiednio przygotowanych pedagogów specjalnych należy m.in. odkrycie i odpowiednie wykorzystanie tego potencjału. Zadanie to nazywane jest „wychowaniem ku autonomii” (Blome, za: Korzon 2005, s. 14).

Oddziaływania wspierające wobec osób z niepełnosprawnością powinny mieć na celu stwarzanie warunków do osiągnięcia optymalnie najwyższego poziomu samodzielności przez osoby z ograniczoną sprawnością. W literaturze pojawiają się potencjalne czynniki zagrażające lub ograniczające autonomię osoby wspieranej. Należą do nich:

- w przypadku relacji rodzinnych: nadopiekuńczość, stawianie nadmiernych wymagań i odrzucenie (Loebl 2003, s. 393),
- w szerszym kontekście: „niestwarzanie warunków do samodzielnego podejmowania różnych działań (ograniczanie dostępu do miejsc, przedmiotów i ludzi), zmuszanie do wykonywania różnych działań, ingerowanie w te działania, ściśle kontrolowanie samodzielných poczynań, oddziaływania osłabiające motywację do podejmowania samodzielných działań, wyręczanie i odmawianie pomocy” (Twardowski, za: Zawislak 2008, s. 52),
- uzależnienie się od innych, utrata zdolności do samodzielnego radzenia sobie, doświadczenie nadmiernej kontroli społecznej i nadopiekuńczości (Zamkowska 2012, s. 245).

Anna Zamkowska (2012, s. 250) uważa, że istotnym działaniem pozwalającym optymalizować proces wsparcia jest rozpoznanie rzeczywistych potrzeb oraz cech biorcy. Wśród cech biorcy, wchodzących w interakcję z procesami wsparcia, wymienia się: „poczucie tożsamości, autonomii i poziom samooceny wraz z przekonaniem o różnych formach kontroli oraz potrzebę wsparcia społecznego” (Sęk, Cieślak 2004, s. 24). Beata Tylewska-Nowak (2005, s. 25) zwraca uwagę na to czym skutkuje brak autonomii. „Powoduje wyuczoną bezradność, brak poczucia wpływu na zmianę sytuacji, brak poczucia własnej tożsamości, a w konsekwencji uniemożliwia integrację społeczną i spycha na margines życia społecznego” (Tylewska-Nowak 2005, s. 25). Skutki te są zbieżne z konsekwencjami nieprawidłowego przebiegu interakcji wsparcia. Nale-

żą do nich m.in. „poczucie zagrożenia, poczucie nadmiaru kontroli ze strony podmiotu wspierającego, ograniczenia samodzielnych form radzenia sobie z trudnościami i wymaganiami życia codziennego” (Winiarski 2017, s. 30).

Dla efektywności wsparcia także cechy dawcy są istotnymi czynnikami mającymi znaczenie w interakcji. W pedagogice specjalnej osoby niepełnosprawne występują przede wszystkim w roli biorcy, jednak uwzględniając symetryczność interakcji wsparcia, zasadnym jest odkrywanie potencjału tej grupy osób do bycia dawcami. Katarzyna Parys (2017, s. 7) zaznacza, że „podstawą przejścia z roli biorcy w rolę dawcy lub odwrotnie, może być nie tyle obiektywna sytuacja, w której znajduje się człowiek, co percepcja własnego położenia, nadawane mu znaczenie”.

Do cech charakteryzujących osobę wspierającą zalicza się: „świadomość siebie i swojego systemu wartości, przeżywanie i okazywanie uczuć, pełnienie roli modelu dla wspomaganego, zainteresowanie ludźmi i sprawami społecznymi, jasne zasady etyczne, np. uczciwość, poufność i prywatność, stosowność zachowania, szanowanie praw i przywilejów osoby wspomaganego, uprzejmość i szacunek, poczucie odpowiedzialności” (Pawlak, za: Karwowska 2003, s. 11).

Zgadając się ze stwierdzeniem Tylewskiej-Nowak (2005, s. 21), że „aby być człowiekiem autonomicznym, trzeba rozwijać się w środowisku, które wspiera, a nie blokuje jej przejawy”, w niniejszym opracowaniu skupię się na przedstawieniu tych cech uczestników relacji wsparcia, które potencjalnie mogą sprzyjać lub zagrażać autonomii odbiorcy.

Badania własne

Celem przeprowadzonych badań było ustalenie, czy osoby przygotowujące do roli pedagoga specjalnego, rozważając relację wsparcia, uwzględniają w niej przestrzeń dla zjawiska autonomii. W badaniu wzięło udział 50 studentek pedagogiki specjalnej (studia stacjonarne), w tym 25 z III roku studiów I stopnia, specjalność: edukacja i rehabilitacja uczniów z niepełnosprawnością intelektualną, oraz 25 z I roku studiów II stopnia, specjalność: terapia pedagogiczna i rewalidacja indywidualna. Narzędziem, którym posłużyłam się w badaniu, był kwestionariusz ankiety „Dawca i biorca w relacji wsparcia” własnego autorstwa. W opracowaniu nie wykorzystuję całego uzyskanego materiału. W dalszej części skupię się na przedstawieniu aspektów bezpośrednio związanych z tematem artykułu. Respondentkom zadałam następujące pytania:

- Jakie według Pani cechy powinien posiadać dawca wsparcia?
- Jakimi według Pani cechami charakteryzuje się biorca wsparcia?

Zwraca uwagę odmienna konstrukcja obydwu pytań. Pierwsze wskazuje na stan rzeczywisty (jak jest?), drugie natomiast koncentruje się na stanie oczekiwanym, pożądanym (jak być powinno?). Za pośrednictwem pierwszego pytania chciałam zdobyć wiedzę na temat tego, jak badane percypują osoby występujące w roli dawców wsparcia społecznego. Natomiast poprzez informacje pozyskane za pośrednictwem drugiego pytania chciałam sprawdzić, jak w wyobrażeniach studentek prezentuje się biorca wsparcia społecznego. Z racji tego, że rola dawcy wsparcia społecznego wyraźnie wpisuje się w zakres działań pedagoga specjalnego, ten sposób postawienia pytania mógł prowokować badane do autorefleksji. Porządkując materiał badawczy, analizowałam relację, jaka może zachodzić pomiędzy właściwością przypisywaną osobie wspieranej lub wspierającej a autonomią tej pierwszej. W rezultacie wyróżniłam trzy grupy określić:

- te, które potencjalnie sprzyjają autonomii osoby wspieranej (relacja zgody),
- te, które hipotetycznie mogą jej zagrażać (relacja konfliktu),
- oraz cechy, których nie można w ten sposób skategoryzować, tzw. inne.

Dawca w relacji wsparcia

Studentki pedagogiki specjalnej, opisując osobę wspierającą, podały łącznie 65 cech. Biorąc pod uwagę warstwę znaczeniową (łącząc określenia synonimiczne), zredukowałam liczbę cech do 47. Analizowałam je według trzech kategorii podanych powyżej. Wyniki przedstawia tabela 1.

Cechy uporządkowałam w kolejności alfabetycznej. Za sprzyjające uznałam 10 spośród wszystkich wymienionych cech, natomiast w grupie właściwości zagrażających autonomii biorcy wsparcia umieściłam 5 cech. Pozostałe 32 znalazły się w kategorii „Inne”, ponieważ w ich warstwie znaczeniowej nie znalazłam elementów mających bezpośredni związek z autonomią.

Cechy, które sklasyfikowałam jako sprzyjające autonomii biorcy, to: elastyczny, empatyczny, nie ocenia, otwarty, potrafi słuchać, szanuje cudzą autonomię, świadomy tego co robi, tolerancyjny, traktuje biorcę na równi, wyrozumiały. Określenia te mają bezpośredni związek z podmiotowym i zindywidualizowanym podejściem do partnera w interakcji wsparcia. Podejście to stwarza przestrzeń dla zaistnienia zachowań autonomicznych biorcy wsparcia.

W wypowiedziach pojawiają się zachowania dawcy, które bezsprzecznie wskazują na prawo do samostanowienia osoby wspieranej. Bezpośrednio widoczne jest to w określeniu „szanuje autonomię biorcy” oraz pośrednio w „traktuje biorcę na równi”. Pojawienie się ich wskazuje na intuicyjne my-

Tabela 1. Cechy dawcy wsparcia potencjalnie sprzyjające, zagrażające lub nieistotne w kontekście autonomii biorcy

Sprzyjają autonomii	Zagrażają autonomii	Inne
<ul style="list-style-type: none"> • elastyczny • empatyczny • nie ocenia • otwarty • potrafi słuchać • szanuje cudzą autonomię • świadomy tego co robi • tolerancyjny • traktuje biorcę na równi • wyrozumiały 	<ul style="list-style-type: none"> • opiekuńczy • pomocny • stanowczy/ zdecydowany/pewny siebie • wrażliwy • zdolny do poświęceń/ dający coś od siebie/ altruistyczny 	<ul style="list-style-type: none"> • aktywny • asertywny • bezinteresowny • chęć/zapał • cierpliwy • doświadczenie życiowe • dystans • działa bez przymusu • godny zaufania • kompetencje • konkretny • konsekwentny • ma czas • nie posiada problemów • ocenia sytuację • odpowiedzialny • opanowany • optymistą/pozytywne nastawienie do życia • osoba znacząca • ostrożny • pogoda ducha/uśmiech/poczucie humoru • realista/racjonalista/trzeźwo myśli • silny psychicznie • skrupulatny/sumienny • szczery • szuka rozwiązań • uprzejmy/miły/sympatyczny/dobry/ życzliwy/dobroduszny • wiedza • wytrwały • zaangażowany • zaradny • zorganizowany

ślenie respondentek o prawidłowo przebiegającej interakcji wsparcia, jako tej, w której biorca nie może być do niczego przymuszany, pozostaje niezależny i ma pełne prawo decydować o sobie i działaniach, które mają być dla niego wspierającymi. W samej interakcji nie jest zaś widoczna wyraźna asymetria w kontaktach międzyludzkich.

Wśród cech sprzyjających autonomii odbiorcy wsparcia znalazły się również te, które odnoszą się do podtrzymania prawidłowego przebiegu interakcji. „Rolą potencjalnego dawcy jest doprowadzenie procesu komunikacji z biorcą do prawidłowego poziomu, czyli dialogu” (Lindyberg, Szulc 1999, s. 184). Komunikat musi zostać prawidłowo nadany i odebrany. Cechy wymieniane przez

respondentki, takie jak „potrafi słuchać”, „otwarty”, wpisują się w podstawy efektywnego komunikowania się, a więc sprzyjają kształtowaniu i wzmacnianiu autonomii biorców wsparcia.

W kontekście rozwoju autonomii mówi się o takich cechach wykazywanych przez otoczenie, jak m.in. nastawienie na akceptację i empatyczne rozumienie (Pileccy 1996, s. 37). Empatia jest zdolnością „rozpoznawania tego, co ktoś inny myśli lub odczuwa, oraz umiejętnością reagowania na te myśli i odczucia odpowiednią (właściwą) emocją” (Baron-Cohen, za: Stach, Stach-Bo-rejko 2016, s. 18). Właściwość ta wyraźnie zaznaczyła się w wypowiedziach badanych, bowiem empatia była najczęściej wymieniana wśród cech dawcy wsparcia społecznego. Cecha ta pozwala uruchomić racjonalne, nasycone życzliwością działania prospołeczne, ukierunkowane na podwyższanie dobrostanu biorców wsparcia. W wypowiedziach niektórych badanych pojawiły się dodatkowe stwierdzenia dookreślające sposób rozumienia zachowań dawcy wsparcia. Respondentki zwracały uwagę, że chodzi o „współodczuwanie, a nie współczucie”, „nie chodzi o litość”.

Postawą, która sprzyja kształtowaniu przestrzeni autonomii biorcy wsparcia, jest postawa akceptacji. Uwidacznia się ona w kilku cechach dawcy podawanych przez badane: „wrozumiały”, „tolerancyjny”, „nie ocenia”. Przy takim nastawieniu zachowane jest prawo osób wspierających do działania według własnego zamysłu, do odmienności postępowania, do popełnienia błędu.

Do cech dawcy, które potencjalnie mogą zagrażać autonomii osobistej biorcy wsparcia, zaliczyłam 5 określeń. Są to: opiekuńczy, pomocny, stanowczy/zdecydowany/pewny siebie, wrażliwy, zdolny do poświęceń/dający coś od siebie/altruistyczny. Nie budzą negatywnych emocji, są traktowane jako cechy pozytywne, wręcz pożądane w relacjach międzyludzkich. Istnieje jednak obawa, że cechy tego rodzaju, występujące w dużym nasileniu u dawcy wsparcia, kłócą się z zachowaniem autonomii biorcy. Dostrzegam tutaj pewną asymetryczność ról, polegającą na podporządkowaniu jednej strony drugiej, na wyeksponowanej zależności biorcy od dawcy.

Wrażliwość zaliczona do cech potencjalnie zagrażających autonomii biorcy wsparcia z pewnością pomaga dostrzec osobę, która wymaga działań wspierających oraz jej potrzeby. Koresponduje także z empatycznym podejściem. Jednak bycie wrażliwym może prowadzić do postrzegania biorcy jako kogoś komu się współczuje, ubolewa nad jego losem. Kogoś kogo postrzega się przez pryzmat ograniczeń i braków, kto potrzebuje pomocy i opieki. Z kolei postrzeganie, że osoba wspierająca ma być „pomocna” i „opiekuńcza”, wskazuje zależność i bierność „osoby zaopiekowanej”. Stwierdzenia wskazujące,

że osoba wspierająca powinna być „zdolna do poświęceń” czy „chcieć dać coś od siebie”, prezentować postawę altruistyczną, sugerują, że badane dopuszczają takie działania dawcy wsparcia, które sprzyjają biorcy, a równocześnie mogą przynieść straty dawcy, powodować rezygnację z czegoś. Silna potrzeba pomocy osobom uznanym za słabsze, bezradne może wzmacniać w osobach o postawie altruistycznej chęć zrobienia wszystkiego nie tylko „dla”, ale też „za”, a może nawet „wbrew” osobie wspieranej. Zachowania tego typu mogą wynikać z przekonania o posiadaniu zasobów, bez których nie poradzi sobie biorca pomocy, oraz poczucie, że efektywna pomoc to dzielenie się własnymi zasobami bez względu na sygnały płynące od osoby wspieranej.

W kategorii „Inne” znalazły się cechy usposobienia, a także zachowania uznane za istotne w relacji wsparcia. Nie można ich jednak sklasyfikować jako potencjalnie sprzyjające czy zagrażające autonomii osoby wspieranej. Dlatego też nie zostały poddane analizie.

Biorca w relacji wsparcia

W charakterystykach odbiorców wsparcia pojawiło się 49 cech, które po przeanalizowaniu pod kątem treści semantycznej zredukowałam do 41. Są wśród nich określenia mocnych i słabych stron osoby wspieranej. Analizując je, wyszczególniłam – jak w przypadku dawców wsparcia – cechy sprzyjające (11 cech) oraz zagrażające (15 cech) autonomii biorcy (tabela 2). Pozostałe znalazły się kategorii „Inne” (14 cech). Kolejność cech zaprezentowanych w tabeli jest alfabetyczna.

Za cechy sprzyjające autonomii biorcy uznałam te, które odnoszą się do jego aktywności, świadomości i chęci otrzymania wsparcia. Są to: angażuje się w pomoc mu okazywaną, chce otrzymać pomoc, chce zmienić sytuację, odwzajemnia pomoc, odważny, otwarty, prosi o pomoc, szuka różnych form pomocy, świadomy problemu, wie czego oczekuje/potrzuje, wystarczy go nakierować.

Charakterystyczną cechą relacji wsparcia jest wzajemność. Zmienność ról czy też dwukierunkowość możliwa w relacji dawca-biorca oparta jest na założeniu, że każdy może być osobą wspierającą, a i każdy potrzebuje różnego rodzaju wsparcia w biegu swojego życia. Respondentki za jedną z cech biorcy wsparcia uznały to, że „odwzajemnia pomoc”. Wypowiedź tego rodzaju sugeruje, że osoba wspierająca jest traktowana jako pełnowartościowy uczestnik relacji, jest kimś kto posiada zasoby oraz doświadczenie, którym może podzielić się z innymi.

Tabela 2. Cechy biorcy w kontekście jego autonomii osobistej

Sprzyjają autonomii	Zagrażają autonomii	Inne
<ul style="list-style-type: none"> • angażuje się w pomoc mu okazywaną • chce otrzymać pomoc • chce zmienić sytuację • odwzajemnia pomoc • odważny • otwarty • prosi o pomoc • szuka różnych form pomocy • świadomy problemu • wie czego oczekuje/potrzebuje • wystarczy go nakierować 	<ul style="list-style-type: none"> • bezradny/nieporadny/nie wie jak sobie poradzić/brak możliwości samodzielnego poradzenia sobie z sytuacją • brak doświadczeń • brak informacji/utrudniony dostęp do informacji • brak pomysłu • brak umiejętności • brak wiedzy • brak zasobów • nie widzi wyjścia z sytuacji • nieporadny w podejmowaniu decyzji • niesamodzielny • nieświadomy swoich praw • niewydolny • oddany • słaby/słabość emocjonalna • zagubiony 	<ul style="list-style-type: none"> • bieda psychiczna/emocjonalna • brak bliskich osób/samotny • brak nadziei • brak środków materialnych • czegoś mu brakuje • czuje się nieakceptowany społecznie • dobroduszny • gotowy przyjąć pomoc • ma problem • ma trudność/życiowa trudność • mało zaradny życiowo • potrzebujący • wdzięczny • wstydzi się swojej sytuacji

Biorca był również charakteryzowany jako „świadomy problemu”, ale także jako ten, który „wie czego oczekuje/potrzebuje”. Cechy te sprzyjają autonomii w zakresie podejmowania niezależnych decyzji, obrony własnego zdania, nie poddawaniu się sugestiom otoczenia, a także samodzielnym próbom ustalenia priorytetów. Mimo trudności, braków, ograniczeń – osoba wspierana pozostaje tą, która chce mieć wpływ na swoją sytuację, a zatem nie straciła poczucia kontroli. „Zaangażowanie w działanie” uznawane jest w psychologii pozytywnej za składnik dobrostanu (Janus 2016, s. 118). Biorca, który „angażuje się w pomoc mu okazywaną”, „prosi o pomoc”, „szuka różnych form pomocy”, jest zmotywowany do polepszenia jakości swojego życia.

Inna odpowiedź badanych, w której dostrzegana jest aproba i szacunek dla autonomii biorcy wsparcia, to stwierdzenie, że biorcę „wystarczy nakierować”. Wypowiedź ta wskazuje, iż badane mają świadomość zachodzenia relacji niezgody pomiędzy wpieraniem i wyręczaniem, nie można pozbawiać osoby znajdującej się w potrzebie korzystania ze wsparcia, prawa do samodzielności, niezależności i decyzyjności.

Widząc biorcę wsparcia jako osobę „odważną” i „otwartą”, badane być może chciały zasygnalizować, iż cechy te są niezbędne, aby ujawnić trudności, podjąć trud walki z przeciwnościami, zgłosić potrzebę skorzystania z pomocy i wyznaczyć jej granice. Tym samym biorca wsparcia jawi nam się jako osoba

pozostająca w potrzebie, ujawniająca trudności, ale jednak nie będąca całkowicie bezsilna.

Do cech zagrażających autonomii odbiorcy wsparcia zaliczyłam 15 określeń: bezradny/nieporadny/nie wie jak sobie poradzić/brak możliwości samodzielnego poradzenia sobie z sytuacją, brak doświadczeń, brak informacji/utrudniony dostęp do informacji, brak pomysłu, brak umiejętności, brak wiedzy, brak zasobów, nie widzi wyjścia z sytuacji, nieporadny w podejmowaniu decyzji, niesamodzielny, nieświadomy swoich praw, niewydolny, oddany, słaby/słabość emocjonalna, zagubiony. Właściwości te wskazują na nieporadność, bezsilność, bierność biorcy wsparcia, całkowitą zależność od pomocy innych. Osoba opisywana w ten sposób narażona jest na wpływy zewnętrzne, a przez poczucie braku kontroli nad własnym życiem staje się na te wpływy podatna, a w miarę upływu czasu całkowicie od nich zależna. Sytuacja tego rodzaju może być warunkowana zarówno skłonnościami biorcy, jak i wypracowana poprzez postawy osób udzielających wsparcia.

W kategorii „Inne” znalazły się mocne i słabe strony – cechy usposobienia, a także elementy opisujące sytuację wspieranego. Ich treść nie łączy się bezpośrednio z niezależnym funkcjonowaniem, dlatego też nie poddałam ich analizie w niniejszym opracowaniu.

Podsumowanie

Trudno nie zgodzić się z Andrzejem Twardowskim (za: Loebel 2003, s. 392), który podkreśla, że „dążenie do autonomii należy do podstawowych motywów homo sapiens”. Przeprowadzone badania miały na celu ukazanie czy studentki pedagogiki specjalnej uwzględniają w relacji wsparcia przestrzeń dla tego rodzaju dążeń. Tworzenie warunków do bycia autonomicznym wymaga wiedzy o tym co może sprzyjać, a co zagrażać niezależności osoby wspieranej. Pedagog specjalny, jako ten, który z założenia jest wspierającym, staje przed zadaniem, ale też odpowiedzialnością wychowania ku autonomii w stopniu jak najbardziej możliwym do osiągnięcia. Przeprowadzona analiza wyników badań posiada pewne ograniczenia. Nie zastosowałam metody sędziów kompetentnych, przez co sposób zakwalifikowania niektórych terminów do poszczególnych kategorii może budzić wątpliwości. Jednak, dzięki podjętej próbie, uzyskane charakterystyki dawcy i biorcy wsparcia pozwalają wysnuć kilka wskazówek, w jaki sposób w relacji wsparcia stworzyć przestrzeń dla autonomii osoby wspieranej.

Charakterystyka dawcy wsparcia opiera się na cechach pozytywnych. W kontekście poszanowania autonomii powinien odznaczać się myśleniem o mocnych stronach biorcy. Zadaniem pedagoga specjalnego, jako dawcy, jest takie projektowanie sytuacji wsparcia, by odkryć potencjał, zasoby, dzięki którym osoba wspierana może podejmować decyzje i aktywne próby radzenia sobie z problemem. Część z cech określających dawcę wsparcia można uznać za potencjalnie zagrażające biorcy. W analizie badań zwróciłam uwagę na nieadekwatność natężenia oferowanego wsparcia do zapotrzebowania na nie, co w efekcie prowadzi do sytuacji nadmiarowości. Zapotrzebowanie na rodzaj i intensywność wsparcia jest kwestią indywidualną, stąd trudno wyznaczyć stałą granicę między opiekuńczością a nadopiekuńczością, stanowczością a apodyktycznością, wrażliwością a nadwrażliwością na potrzeby innych. Nieracjonalna pomoc wyrażająca się w paternalistycznym, opiekuńczym traktowaniu osoby niepełnosprawnej może być przejawem subtelnej dyskryminacji (Wojciechowski 2003, s. 149).

Respondentki, określając kim jest biorca wsparcia, przede wszystkim uznały, że jest to osoba, która „nie ma możliwości samodzielnego poradzenia sobie z sytuacją czy problemem” i w konsekwencji „potrzebuje pomocy”. W charakterystykach odnoszących się do biorcy wsparcia na pierwszy plan, jeśli chodzi o cechy potencjalnie zagrażające autonomii, wysuwają się jego słabe strony – braki i ograniczenia. Jednak warto wziąć pod uwagę także fakt, że cechy mieszczące się w kategorii mocnych stron, które sprzyjają autonomii, również mogą stać się zagrożeniem. W tym przypadku mowa nie o nadmiarze, a o niedomiarze: zaangażowania, wiedzy, chęci, niskiej świadomości własnych potrzeb i oczekiwań, odwagi, otwartości.

„Działania słusznie wspierające osoby niepełnosprawne winny uwzględniać faktyczne potrzeby i zasoby tych osób, sprzyjać wzmacnianiu ich niezależności, pobudzać do samorozwoju, odwoływać się do zasad personalizacji, normalizacji i integracji” (Sowa, Wojciechowski 2001, s. 109). Rodzi się pytanie, jak zastosować te wskazania w praktyce pedagogicznej. Pomoc, wsparcie mają przynieść określone efekty widoczne w polepszeniu sytuacji, opanowaniu strategii radzenia sobie biorcy. Jednak należy pamiętać, że „jedną z największych krzywd, jaką człowiek może wyrządzić drugiemu człowiekowi, jest głupie pomaganie” (Galarowicz, za: Parys 2017, s. 6), oparte na wyręczaniu, uzależnianiu i prowadzące do pogłębiania się poczucia bezradności. Zatem punktem wyjścia dla racjonalnego, życzliwego, optymalnego wsparcia powinno być planowanie oparte na znajomości zarówno potrzeb i braków, jak również zasobów osoby wymagającej pomocy.

Bibliografia

- Kaczan R., Smoczyńska K., Bąbiak I. (2008), *Jaka pomoc i dla kogo? Wsparcie indywidualne i instytucjonalne a aktywizacja zawodowa osób z ograniczeniem sprawności*, Wydawnictwo Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej, Warszawa
- Karwowska M. (2003), *Wspieranie rodziny dziecka niepełnosprawnego umysłowo (w kontekście społecznych zmian)*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków
- Kawula S. (2009), *Czynniki i sieć wsparcia społecznego w życiu człowieka*, [w:] S. Kawula (red.), *Pedagogika społeczna. Dokonania – aktualność – perspektywy*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, s. 115–134
- Korzon A. (2005), *Autonomia niepełnosprawnych warunkiem ich pełnej rehabilitacji*, [w:] Z. Gajdzica, J. Rottermund, A. Klinik (red.), *Edukacja – socjalizacja – autonomia w życiu osoby niepełnosprawnej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, s. 13–18
- Krause A. (2004), *Ryzyko osłabienia wsparcia społecznego jako podstawowy dylemat współczesnej rehabilitacji*, [w:] Z. Palak, Z. Bartkowicz (red.), *Wsparcie społeczne w rehabilitacji i resocjalizacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 47–54
- Lindyberg I., Szulc A. (1999), *Relacja dawca – biorca w procesie rehabilitacji*, [w:] J. Pańczyk, W. Dykcik (red.), *Pedagogika specjalna wobec zagrożeń i wyzwań XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań, s. 182–187
- Loebl W. (2003), *Drogi osiągania autonomii przez osoby niepełnosprawne*, [w:] K. Rzedzicka, A. Kobyłańska (red.), *Dorosłość, niepełnosprawność, czas współczesny*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, s. 389–396
- Janus E. (2016), *Psychologia w pracy terapeuty zajęciowego. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Difin, Warszawa
- Olszewski S., Parys K. (2016), *Rozumieć chaos. Rzecz o terminach i znaczeniach im nadawanych w pedagogice specjalnej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków
- Parys K. (2017), *Wprowadzenie*, [w:] K. Parys, M. Pasteczka, J. Sikorski (red.), *Teoria i praktyka oddziaływań profilaktyczno-wspierających rozwój osób z niepełnosprawnością: konteksty indywidualne i środowiskowe*, t. 4.2, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków, s. 5–8
- Pileccy J. i W. (1996), *Warunki i wyznaczniki rozwoju autonomii dziecka upośledzonego umysłowo*, [w:] W. Dykcik (red.), *Spółczesność wobec autonomii osób niepełnosprawnych*, Wydawnictwo Eruditus, Poznań, s. 31–48
- Sęk H., Cieślak R. (red.) (2004), *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- Sowa J., Wojciechowski F. (2001), *Proces rehabilitacji w kontekście edukacyjnym*, Wydawnictwo Oświatowe Fosze, Rzeszów
- Stach R., Stach-Borejko A. (2016), *Empatia i mózg*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków
- Trzebińska E. (2008), *Psychologia pozytywna*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa

- Tylewska-Nowak B. (2005), *Pytania dotyczące autonomii osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną*, [w:] Z. Gajdzica, J. Rottermund, A. Klinik (red.), *Edukacja – socjalizacja – autonomia w życiu osoby niepełnosprawnej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, s. 19–26
- Winiarski M. (2009), *Pedagogika społeczna humanistycznie zorientowana*, [w:] S. Kawula (red.), *Pedagogika społeczna. Dokonania – aktualność – perspektywy*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, s. 63–87
- Winiarski M. (2017), „Opieka”, „pomoc” i „wsparcie społeczne” w przestrzeni opiekuńczej i socjalnej, [w:] C. Kustra, M. Fopka-Kowalczyk, A. Bandura (red.), *Opieka i wsparcie jako zadanie całozyciowe. Studia z pedagogiki opiekuńczej*, Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń, s. 15–40
- Wojciechowski F. (2003), *Stereotypy i uprzedzenia a proces normalizacji życia osób z niepełnosprawnością*, [w:] E. Górniewicz, A. Krause (red.), *Dyskursy pedagogiki specjalnej. Konteksty teoretyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn, s. 145–152
- Zamkowska A. (2012), *Wsparcie społeczne jako droga do zmniejszenia dystansu społecznego pomiędzy osobami niepełnosprawnymi i pełnosprawnymi*, [w:] M. Parchoimiuk, B. Szabała (red.), *Dystans społeczny wobec osób z niepełnosprawnością jako problem pedagogiki specjalnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 241–257
- Zawiślak A. (2008), *Problemy autonomii osób dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną*, „Nauki o Edukacji”, nr 3, s. 41–59